

Eteläpohjalaisia trulleja, tietäjiä ja parantajia

Seinäjoen museot

Marcus Lepola 2023

Lepola Marcus

TULEVAISUUDEN KULTTUURIPERINTÖ MONIÄÄNISESTI
OIVALTAEN 2022-2023.

maaseuturahasto

Eteläpohjalaisia trulleja, tietäjiä ja parantajia

Marcus Lepola FM 2023

Englantilaisen kirjailijan J.K. Rowlingin huippusuosittu kirjasarja käsittelee nuoren Harry Potterin seikkailuja taikureiden ja maagisten olioiden parissa. Nuorempi sukupolvi on näiden kirjojen sekä elokuvien avulla tutustunut maailmaan, jossa velhoperheiden lapset koulutautuvat taikureiksi salaisessa velho-opistossa. Moni ei tiedosta, että vain muutamia sukupolvia sitten taikuus ja noituus olivat kiinteä osa eteläpohjalaista arkea. Silloin oppia ei saatu Tylypahkan noitaopistossa, vaan tarpeelliset taikakeinot siirtyivät sukupolvelta toiselle pimeissä pirtteissä supisten.

Monet vanhat tavat ja taikuudet painuivat unholaan, mutta ahkerat kansatieteen tutkijat onnistuivat tallentamaan osan näistä tarinoista magneettinauhoille. Kansatieteilijät haastattelivat eteläpohjalaisia, jotka olivat syntyneet 1800-luvun loppupuolella. Tallennetuista kertomuksista kuulee omakohtaisia kertomuksia siitä, kuinka Suomen nopea yhteiskuntakehitys mullisti ja muutti maaseudun ennen niin perinnerikasta elämää.¹

Noituudesta monille juolahtavat mieleen pääsiäisvalkeat ja 1600-luvun julmat noitavaino, joissa noidiksi syytettyjä naisia mestattiin ja ruumiit poltettiin roviolla. 1600-luku oli Euroopan uskonsotien aikaa ja noitavainot olivat esimerkki kirkon ja valtiovallan yrityksestä kitkeä kansanomaista taikauskoa, joka Suomessa eli tuolloin vahvana. Vuosien 1566 ja 1689 välisenä ajanjaksona Suomessa eri alioikeuksissa tuomittiin kuolemaan kaikkiaan 103 noitaa. Näistä merkittävä osa, 38 kuolemantuomiota, annettiin Ahvenanmaalla ja ruotsinkielisellä Pohjanmaalla. Noituudesta muihin lievempiin rangaistuksiin tuomittuja oli moninkertainen määrä.

Tämä luku vaikuttaa suurelta, mutta todellisuudessa luku olisi voinut olla suurempikin, sillä noituus ja taikuus ei kiteytynyt vain muutamiin erikoisiin henkilöihin, vaan taikauskoisuuden juuret ylettyivät syvälle suomalaiseen kansankulttuuriin. Taikauskoa eivät viranomaiset ja papisto yrityksistä huolimatta pystyneet Suomesta kitkemään. 1700-luvulla noitavainoista luovuttiin, osaksi siitähän syystä, että useat veriset sodat Venäjän kanssa olivat Ruotsin valtiovallalle suurempi ongelma kuin yksittäiset suomalaiset noidat.

Taikuuden keskeinen rooli oli tarjota turvaa maailmassa, jossa luonnonvoimat ja epäonni saattoivat suistaa kokonaisen tilan väen perikatoon. Enteiden lukeminen, parannustaiat sekä haltioiden lepyttäminen olivat kiinteä osa ihmisten arkea. Kirkossa pappi julisti jumalan rakkautta ja armoa. Ankarat kato- sekä sotavuodet olivat jumalan langettamia koettelemuksia, jotta syntiset ihmiset tekisivät parannuksen. ”Jumalan vihalla” olikin usein päinvastainen vaikutus, sillä huonoina aikoina moni haki turvaa taikuudesta sekä tietäjiltä.

Jumalan tahtoa ei ihminen voinut hallita, mutta kansanuskossa taikuudella pyrittiin kontrolloimaan voimia, joilla oli suora vaikutus ihmisten arkeen. Kirkko ei tätä vaihtoehtoa pystynyt tarjoamaan, mikä selittää myös, miksi kansanuskolla oli vahva ote ihmisten henkiseen maailmaan.

Trullit

*Kun minu oon ollut jo naimisiss niin puhuttihiin trulleista, mutta nyt kun ei oo lampahiakaan enää kellään niin ei oo trullejakaan².
Nainen, synt. 1891 Jalasjärvellä.*

Etelä-Pohjanmaalla pääsiäisperinteisiin kuuluvat pääsiäisvalkiat sekä trullittaminen. Trullittamista, eli lasten pukeutumista pääsiäisnoidiksi ja lankalauantaina ovelta ovelle kiertämistä esiintyy laajasti Länsi-Suomessa. Ruotsinkielisten parissa nämä kiertäjät tunnetaan nimellä *påsk-troll*. Sotien jälkeen Karjalaiset evakot toivat mukanaan itäisiin pääsiäisperinteisiin kuuluvat palmusunnuntaina virpomiset.

Pohjanmaan trulleja 'Kyöpelinvuorella' 1950-luvulla. Marcus Lepola.

Trullittaminen on nykyään lastenkulttuuria, ja moni jo aikuisiän saavuttanut muistaa pukeutuneensa noidanpukuun ja kiertäneensä ovelta ovelle makeisia keräten. Tämä perinne ei itse asiassa ole kovinkaan vanha, sillä se rantautui Ruotsista Suomeen vasta 1900-luvulla. Pääsiäinen on aiemmin ollut nuorisolle mieluista aikaa. Nuorisolla ennen oli tapana kokoontua pääsiäisen viettoon, ja tänä aikana nuoret myös syöllistyivät pieneen pahantekoon. Näistä yleisin oli olkien varastaminen ladoista ja niiden polttaminen vaarallisen lähellä asutusta. Ruotsinkielisellä rannikkoseudulla nuoriso saattoi olla riehakkaampaa, esimerkiksi Vaasan saaristosta tunnetaan tapaus, jossa nuoriso onnistui yhden pääsiäisyön aikana kaatamaan kumoon kaksi vanhaa tuulimyllyä.³ Nuorison perinteisessä tavassa

viettää pääsiäistä on yllättävän paljon samaa kuin anglosaksisen Halloweenissa, jossa kepposten teko on myös osa juhlapyhän viettoa.

Vaikka trullausperinne on nykymuodossaan suhteellisen nuori, niin sen juuret ulottuvat ajassa kauas taaksepäin, pakanalliseen elinkeinomagiaan. Pakanuuden ajoista lähtien uuden vuodenajan koittaessa oli määrä toimittaa tiettyjä taikoja ja rituaaleja. Rituaalien tarkoitus oli tulevan kasvukauden vilja- ja karjaonnan takaaminen. Onni käsitettiin tuolloin todellisena ja elämän kannalta tärkeänä asiana, jota maailmassa oli vain rajattu määrä. Onnea ei riittänyt kaikille jota sitä tarvitsivat. Käytännössä tämä merkitsi sitä, että naapurin hyvä onni piti valjastaa omaan käyttöön siitakin huolimatta, että naapurille kävisi köpelösti. Kevät, jolloin uusi kasvukausi oli alkamaisillaan, oli erityisen otollista aikaa onnen noitumiseksi. Tämän vuoksi entisaikojen trullit vierailivat öisin navetoissa jo laskiaisen aikaan, mutta yhtä lailla trulleja liikkui myös pääsiäisyönä.

Nykyajan trullit ovat mukavia vieraita joille kelpaavat villojen sijasta karkit. Kuva Marcus Lepola 2013.

Trulli oli tyyppillisesti naapuri, tai samassa kylässä asuva vanhempi mies- tai naishenkilö, joka kadehti toisen onnea. Menestyvien tilojen navetat olivat trulleille mieluinen kohde. Trulli saattoi hiipiä naapurin navettaan leikkelemään lehmittä karvaa tai lampaalta villoja. Tämä oli osa loitsua, jolla pyrittiin siirtämään onnea omaan taloon. Trullit suorittivat taikamenonsa tavallisissa arkivaatteissaan, hameessa, essussa ja huivissa. Tästä juontaa olettaamus siitä, miltä noidat näyttävät. Niinpä trullaavat lapset ovatkin pukeutuneet mummojen arkivaatteisiin. Nykyään Harry Potter -asusteet sekä kaupasta ostetut hämähäkkipuvut ovat lähes yhtä tavallisia trullausasuja kuin essuihin ja päälliinohin pukeutuvat noidat.

Jalasjärvellä Oja-Mantilan kylässä oli trulleja oli vielä 1900-luvun alussa. Trullit saattoivat tehdä isoakin vahinkoa navetoissa missä ne vioittavat utareitakin. Trulleina pidettiin kylän pahimmat juoruakat. Oja-Mantilassa saatiin kerran verekseltään kiinni miespuolinen trulli. Pimeässä miestä ei tunnistettu ja kiinniottajat laittoivat seipään hihasta hihaan. Kiinni otettu mies tunnusti nimekseen Viklo ja hänet uitettiin rangaistukseksi avannossa.⁴

Yleensä kylän väki kyllä aavisti, ketkä kulkivat trulleina toisten navetoissa. Harvemmin asianomistaja teki asiasta suurempaa numeroa, mikäli trulli tyytyi vain karvojen leikkaamiseen. Jos miespuolinen trulli saatiin verekseltään kiinni, saattoi tilan väki antaa hänelle sopivan määrän selkäsaunaa. Oli olemassa myös käsitys, että rysän päältä kiinni jäänyt trulli piti uittaa kaivossa yhdeksän kertaa. Tämän lisäksi piti antaa pihlajavitsalla selkään, jotta noita menettäisi voimansa ja vahinko saataisiin takaisin⁵. Tätä tapaa ei harrastettu enää 1900-luvun alussa, sillä vain ikäihmiset kulkivat enää trulleina ja raju rangaistus olisi voinut olla kohtalokas.

Eräs tunnettu Peräseinäjokelainen trulli oli Sovelan mummo joka kävi pääsiäisyönä leikkaamassa kertojan lehmän posket.⁶

Ylijoella eräs tunnettu trulli oli Holman Maija. Hänen toistuvat vierailunsa Jylhä Jussin navettaan paljastuivat, kun isäntä keksi levittää navettansa lattialle punamultajauhetta. Kun Maija saapui yöllä pimeään navettaan, hän ei nähnyt jauhetta ja väriaine tarttui pieksuihin. Aamulla Maijan jalanjäljet näkyivät lumessa ja punaisiksi tahrattujen kenkien jäljet olivat seurattavissa hänen kotipihalleen asti.⁷

Para ja kateuden voima

Noituudessa ja trullauksessa esiintyy välillä myös käsitys ”Parasta”. Para on eräänlainen taikaesineeseen sidottu haltijahahmo, joka on toiminut trullien ja noitien apurina. Para lienee läntistä perua, sillä Ruotsissa samaa haltiahahmoa kutsutaan nimellä *Bjära*⁸. Nimi viittaa kantamiseen, *bära*, ja Paran avulla oli mahdollista varastaa toisen lehmältä maitoa omaan navettaan. Paran ulkomuoto vaihteli, se

saattoi muistuttaa valkoista lankakerää tai ottaa eläimen hahmon. Ruotsalaisessa kansanperinteessä Para oli usein jäniksen hahmossa ja niin vikkellä, että sitä ei juurikaan pystynyt havaitsemaan. Haltia saattoi ottaa myös linnun tai lankakerän muodon. Varhaisin maininta ”Paran manaamisesta” tunnetaan Ruotsista vuonna 1597 pidetyistä noitakäräjistä, jossa syytetyt trullit tunnustivat, millä taikakeinoilla he olivat saaneet omistukseensa Paran⁹.

Ruotsalaisten kuvausten perusteella Para saattoi luoda pyörittämällä pallo kissan- tai vasikankarvoista. Tähän palloon lisättiin kolmena perättäisenä torstaina 9 eriväristä villalankaa. Kolmantena iltana lisättiin lisäksi kolme tippaa verta tekijän vasemmasta pikkusormesta. Kun Para lähetettiin maitovarkaisiin, heitettiin pallo vasemman olkapään yli ja lausuttiin tarvittava loitsu.¹⁰

Pieniä mustia noitakiviä. Näitä on säilytetty pussissa, jossa on myös ollut hiustupsu. Kivien alkuperä ei ole tiedossa mutta niitä on pyöritelty kädessä samalla kun on luettu lukuja. Tiedetään että koskista on poimittu pieniä kiviä, joita on käytetty loitsuissa. Ritarin kotimuseo, Nurmo.

Para oli tunnettu käsite Länsi-Suomessa, mutta alueen sisällä on myös paikkakuntia, joilla tätä käsitettä ei tunnettu. Trullien varastamat villat säilytettiin trulli- tai noitapusseissa, jotka edustavat samanlaista ajatusta fyysisen taikaesineen voimasta. Noita- tai trullipussien sisältö vaihteli suuresti, ja niihin kerättiin aineksia lähiseudun navetoista kerätystä eläinten karvoista¹¹. On hyvinkin mahdollista, että noitapusseissa säilytettiin juuri Paraa, tai nimeltä mainitsematonta henkivoimaa, jolla oli vastaavia kykyjä. Pohjanmaan ruotsinkielisten parissa Para oli yleisesti tunnettu. Vaasan tienoolta tunnetaan tapauksia, joissa miespuolinen noita on omistanut Paran. Eräs vanha mies säilytti Paraa rasiassa, toinen mies piti Paraa pienessä nahkapussissa, jota hän kantoi kaulassaan. Jotta Paran voima säilyisi, oli sitä syötettävä, esimerkiksi kerran pari

vuodessa. Paras ravinto oli ehtoollisleipä. Eräs noita syötti sitä joka aamu sylkäisemällä pussiin, jossa hän säilytti Paraa.¹²

Noitapusseilla Etelä-Pohjanmaan trullit pyrkivät tietoisesti saamaan Paran tai vastaavan henkivoiman apua. Tämän lisäksi trullit myös luottivat yksittäisten loitsujen ja taikojen voimaan, siinä missä ruotsinkieliset pyrkivät pääasiassa omistamaan ja kasvattamaan voimallista Paraa. Karjaonneen liittyvät taikuudet pidettiin visusti salassa. Sen vuoksi on hankalaa muodostaa kuvaa siitä, millä tavoin trulli käsitti taikansa toimivan. Trulli saattoi yhtä lailla myös sekoittaa naapurin lampaiden poskivillaa omien lampaidensa rehuun ja sillä tavoin siirtää onnen omiin eläimiin. Näin ollen Paraa ei aina tarvittu, mikäli taika tepsii ilman tätä varastelevaa haltiahahmoa.

Tässä yhteydessä on kuitenkin todettava, että trulli on käsitteenä eri kuin noita. Noita on lähes sama asia kuin tietäjä, mutta trulli ei välttämättä ole noita. Ero selittyy sillä, että henkilö, joka kävi toisen navetassa yöaikaan suorittamassa taikojia, ei välttämättä tuntenut muita taikakeinoja. Häntä ei myöskään pidetty noitana tai tietäjänä. *Trull*-sanana ruotsinkielinen alkuperä viittaa peikkoon, hiiteen tai noitaan. Sanalla voi lisäksi yleisesti tarkoittaa taikuutta, *trolldom*. Noita toki saattoi käydä trullina toisten navetoissa ja hänen väitettiin myös voivan vaihtaa ulkomuotoaan joksikin työkaluksi, esimerkiksi lapioksi tai talikoksi, mikäli talonväki yllätti hänet navetasta.

Tietäjät ja noidat

Kaikki saattoivat tavalla tai toisella harrastaa taikuutta, mutta jotkut olivat erityisen kykeneviä hallitsemaan henkimaailman asioita. Näitä kutsuttiin tietäjiksi, saattoipa joku myös ohimennen puhua noidista, mutta sitä nimitystä ei yleensä käytetty kyseisen henkilön kuullen. Eteläpohjalaisella taikauskolla oli paljon yhteisiä piirteitä ruotsinkielisen rannikkoseudun kanssa, ja noitia esiintyi molemmin puolin kielirajaa. Etelä-Pohjanmaalla kuitenkin taikauskoisuus vaikutti hieman pitempään kuin rannikolla ja koki 1900-luvulla lyhytaikaisen renessanssin tunnettujen tietäjien ja parantajien avulla. Lapualaisen parantajan ja tietäjän, Fossin Sannan suosio oli huipussaan vielä 1940-luvulla. Vuodesta 1941 lähtien hänen puolisonsa Jaakko alkoi lisääntyneiden potilasmäärien vuoksi avustaa vaimoaan. Jaakon väitettiin olleen nuorempana Amerikassa, jossa hän olisi oppinut eskimoilta taikuutta. Fossin suosio selittyi osaksi sillä, että viralliset terveyspalvelut eivät tuolloin pystyneet antamaan ammattimaista terapiaa psykologisista vaivoista kärsiville henkilöille. Esimerkiksi rintamalta palanneet, sodan kauheudet kokeneet miehet hakivat henkistä apua Sannalta.

Lääkintähallitus puuttui Fossin toimintaan ja poliisi keskeytti hänen kotivastaanottonsa vuonna 1947¹³. Tästä huolimatta Sanna ei täysin lopettanut parannustoimintaansa, sillä ihmiset pyrkivät kielloista huolimatta hänen puheilleen. Väitettiin että Amerikasta asti olisi

tullut ihmisiä Sannan parannettaviksi. Sannalla kerrottiin olevan muitakin kykyjä. Ylistarosta oli kerran tullut herra Sannaⁿ puheille, ja kun hän oli lähdössä, niin hevonen ei suostunut liikkumaan pihasta. Vasta kun Sanna tuli pihalle päästämään hevosen, mies pääsi kotimatkalle.¹⁴

Sannan suorittama lääketäika oli aika suoraviivainen. Eräs potilas, joka kävi häntä tapaamassa, kuvaili hänen lääkitystään seuraavalla tavalla; ”Eihän se muuta kun kraappas tulitikun ja pyörittii pään yläpuolella muutaman kerran ja kastoi vesiklasiin ja sillä oli lääke valmis”.

Lääkeveteen Sanna sekoitti yleensä viinaa ja antoi tämän lääkesekoituksen pullossa asiakkaalle. Joskus Sanna maisteli itse omia lääkkeitään. Iltapäivään mennessä Sannan väitettiin olevan niin juovuksissa, että ei pystynyt enää ottamaan asiakkaita. Sannan lääkintäkyky oli ilmeisesti asiakkaasta riippuvainen; ”jos asiakas uskoi lääkkeeseen niin hän parani, muutoin hän ei parantunut”¹⁵.

Fossin Sannan kotivastaanotto. Kuva kirjasta ”Lapuan Noidat”.

Tietäjät osasivat löytää kadotetut esineet, paljastaa varkaat sekä palauttaa metsään kadonneet lehmät. Sannasta kerrottiin, että hän osasi myös katsoa varkaat. Nurmon Munakan eräältä isännältä varastettiin rahaa, Sanna katsoi viinaputelin lasin läpi ja näki siitä

naapurin isännän kuvan. Sanna oli isännältä kysynyt ”tällätäänkö piruja taloon vai äijä sekaiseksi niin se tuo rahat takaisin”? Varkauden uhri kielsi Sannaa taikomasta, sillä varkaudesta huolimatta toinen isäntä oli hänen mielestään hyvä naapuri.¹⁶

Korpelan Erkki-Faarilla oli tietäjän maine. Hän oli rannikon ruotsinkielinen ja tullut papin renkinä Nurmoon. Hän oli myös tunnettu ränkien¹⁷ tekijänä. Kerran hän vei valmiita ränkiä Ylämaahan. Hänen yöpyessään tutussa talossa talon isäntä varasti hänen kuormastaan ränkiä. Aamulla Erkki-Faari huomasi varkauden. Isäntä ei tunnustanut varkautta ja Erkki vihastui. Hän otti jäljellä olevat ränget kainaloonsa ja kulki isännän talliin manailleen, että häneltä anastettuja ränkiä ei tässä talossa tarvita. Vuotta myöhemmin sama isäntä toi varastetut ränget takaisin Erkki-Faarille. Varkaalta oli kuluvan vuoden aikana kuollut kolme hevosta, eikä hän näin ollen tarvinnut Erkin ränkiä.¹⁸

Peräseinäjokelainen tietäjä, Jussi Tuulensuu, osasi etsiä ”hiirenkätköön” kadonneet lehmät. Kaksi lehmää oli kateissa kaksi päivää. Tuulensuulta pyydettiin apua ja hän näki lehmien sijainnin ”lukemalla suolon ohii”.¹⁹

Toiset noidat pistivät lehmänsä kadottaneet itse taikomaan. Eräs Nurmolainen noita avusti lehmän etsimisessä antamalla pussin, jonka sisältöä ei tarkalleen tiedetty. Lehmän löytämiseksi piti taikapussin lisäksi ottaa myös lehmäkello ja kiertää niillä jokin määrätty paikka metsässä, jotta lehmä palautuisi.²⁰

Hämeestä kerättyjä taikakaluja, jotka ovat olleet esillä 1900-luvun taitteessa järjestetyssä näyttelyssä. Esillä on runsaasti umpipuita, karhun kalloa ja kypälää, sekä muita taikuuteen käytettyjä esineitä. Museovirasto kuvakokoelmat.

Lapualaiselta mieheltä varastettiin hevonen, ja hän tuli pyytämän tunnetulta Lapualaiselta tietäjäeukolta, Erkin Maijalta, apua. Maija sanoi, että hevonen on paikassa nimeltä Pietari, mutta häntä ei uskottu, sillä hevosta ei voitu Venäjälle saakka kuljettaa. Osoittautui myöhemmin, että Lapualla oli mökki nimeltä Pietari, jossa varastettua hevosta oli pidetty.²¹

Noitien välisiä ”taisteluja” esiintyi myös. Eräässä peräseinäjokelaisessa navetassa olivat nuoret tytöt lypsillä. Lypsyn aikana navettaan saapui naapurin eukko, jonka tiedettiin olevan noituuteen kykenevä. Eukko oli navetassa koetellut kaikkien lehmien maitosuonet ja kehunut niitä. Hän oli varsinkin kehunut yhtä hyvää lypsylehmää, joka oli kohta poikimassa. Myöhemmin kyseisen lehmän poikiminen meni huonosti ja lehmä oli tapettava.

Sama eukko oli tämän tapauksen jälkeen hiipinyt sisään miehensä sisaren navettaan, jossa oli vain yksi ainoa lehmä. Navetasta ulos tultuaan hän oli lähtenyt Alavudella asuvan noidan puheille. Lehmästä tuli sen jälkeen hullu ja se hyppi seinille. Tilan isäntä lähti nyt vuorostaan saman Alavuden noidan puheille kertomaan, mitä hänen lehmälleen oli tapahtunut. Noita oli kysynyt: *Pannaankohan samahan paikkahan josta se on pantu teillekin?* Isäntä vastasi myönteisesti, ja pian oma lehmä parani ja pahansuovan eukon lehmä makasi navetan lattialla eikä enää noussut. Alavuden noidalla katsottiin olevan kyky noitua toisten lehmät.²²

Eräiden väkevien noitien väitettiin voivan ´nostaa kuolleet´, mutta varsinaista näyttöä tästä urotyöstä ei ole. Eräs tarina kertoo miten ”Salmiin noidaksi” kutsuttu mies väitti eräänä yönä pystyvänsä ´nostamaan kirkonmaanväen ylöhen´. Noita ja haudankaivaja Vilpoinen menivät Nurmon kirkkomaille, jossa Vilpoinen meni seisomaan tapulin ovelle ja katseli hautausmaata samalla, kun noita lähti kiertämään kirkkoa ja luki taikojansa. Noita kierisi kirkkoa useamman kerran, kunnes Vilpoinen kyllästyi ja huusi Salmiinille; ”Tuu ny hullu pois, ei suinkahan ne sieltä lapiotta nouse”.²³

Parantajat ja verenseisauttajat

Tietäjät olivat yleensä myös parantajia. Heidän taitonsa olivat kulkeutuneet sukuperintönä niiltä ajoilta, jolloin ei vielä ollut

lääkäreitä. Nämä vanhemmat kansanparantajat käyttivät isiltä perittyjä parannuskeinoja.

Evijärven viimeiseksi noidaksi väitetty, Millasnoori Juho 86, ja vaimo Liisa 81. Juho paransi sairaita noitumalla. Kuva 1920-luvulta. Tampereen Yliopiston perinnearkisto Evijärvi/0230.

Perinteisessä kansanparannuksessa oli tärkeätä selvittää taudin alkusyy, jonka usein käsitettiin olevan kahta laatua: joko jonkun kateellisen ihmisen ”pahan silmän” aiheuttama, tai sitten ”luojan luoma”. Kun syy oli saatu selville, niin tautia voitiin ryhtyä parantamaan. Vanhan käsityksen mukaan Luojan luomiin tauteihin ei kuitenkaan ollut parannuskeinoja. Taudit, jotka olivat peräisin maasta, vedestä, pahoista hengistä tai taikuudesta, olivat kuitenkin tietäjien parannustaitojen ulottuvilla. Oli yleinen käytäntö, että parantaja käytti samaa ainetta lääkitsemisessä, kuin mistä taudin on arveltu saaneen alkunsa.

Tunnetuimpien tietäjien luo saatettiin tulla pitkienkin matkojen päästä. Parantajat olivat poppakonstien ammattilaisia, jotka saivat

taikuuksistaan maksua. Palkaksi avunhakija saattoi antaa jonkun markan, viinapullon, ruista tai tupakkaa. Toisaalta jotkut parantajat eivät lainkaan hyväksyneet maksua, sillä heidän käsityksensä mukaan maksu olisi mitätöinyt lääkkeen tehon.

Näiden vanhan perinteen parantajien lisäksi osa 1800-luvun lopulla toimineista kansanparantajista oli saanut oppinsa ollessaan jonkun lääkärin tai apteekkarin palveluksessa. Joillakin kansanparantajilla ei siis välttämättä ollut omakohtaista yhteyttä muinaiseen perimätietoon, vaan he yhdistelivät parannuskeinoissaan elementtejä taikauksosta sekä vähäiset tietonsa lääketieteestä.

Taikasanojen lausuminen sekä tietäjän oma voima riittivät taudin tai ruumiillisen vamman parantamiseksi. Loitsuja vahvistettiin myös taikakeinojen avulla. Esimerkkinä tästä on umpipuu, joka on umpinaisen silmukan muotoon kasvanut puunoksa. Tätä on käytetty ummetuksen ja muiden sairauksien hoitoon. Potilaalle juotettiin vettä, joka oli valutettu oksan silmukan läpi samalla kun luettiin loitsu. Loitsulla saatettiin myös nostaa tauti potilaasta ja siirtää se esimerkiksi puuhun tai kiveen. Suolaa käytettiin myös lääkeaineena ja lääkityksen voima piili siinä, että sopiva loitsu teki muuten arkisesta lääkeaineesta toimivan.

Käärme koettiin voimallisena eläimenä, jonka mahtia voitiin käyttää kansaparannuksessa. Jotkut parantajat valmistivat ”käärmevoiteita”, joilla parannettiin kivuliaita jäseniä. Näissä voiteissa väitettiin olevan myös käärmeen rasvaa. Voiteiden tehoa vahvistettiin ”pohakoimalla”, eli noitalukujen avulla.²⁴

Evijärven Väinöntalon museon kokoelmissa oleva umpipuu. Jussi Försti 2023.

Väkeivistä verenseisauttamisen taidon omaavista parantajista on paljon tarinoita. Haavasta vuotava veri pyrittiin seisauteuttua verenestosoilla. Jotta loitsu toimisi piti tomerasti mutta salassa lausua loitsu ja kolme kertaa sylkäistä haavaan; ”Hyytynyt veri, seisonut veri, seisoo se ennen tyynen meri”.²⁵

Jotkut henkilöt eivät sanoja tarvinneet, vaan heidän läsnäolonsa oli jo riittävä veren seisauteuttamiseksi. Eräs tarina kertoo, miten kaksi karijokelaista miestä oli Kristiinassa vietetyn juomareissun jälkeen innostunut ajamaan hevosillaan kilpaa. Toinen miehistä johti kisaa. Tästä häviävä osapuoli hermostui ja nousi kärryssään pystyyn sivaltaen vierellä ajavaa puukolla kaulaan. Puukotettu mies vuoti runsaasti verta, ja paikalle haettiin venäläisen armeijan lääkäri. Lääkäri ei voinut auttaa, mutta sattumalta paikalle saapui tunnetun voimamiessuvun, Hautaviidaan, kaksi veljestä. Toisella veljeksellä oli voima tyrehdyttää verenvuotoja. Hän kosketti sormillaan molemmin puolin haavaa olevia valtimoita ja verentulo lakkasi siihen.²⁶

Oikein väkevät noidat saattoivat pidättää verta etäältä, ilman että he edes näkivät potilaan. Evijärveläisellä ”Lehdon isännällä” sanottiin olevan tällainen verenestokyky²⁷. Erään Virtain puolella asuvan kertojan vaari oli niin väkevä verenseisauttaja, että teuras aikaan hänen piti mennä kauas metsään, jotta teuraseläimen veri olisi laskettavissa. Häntä tultiin myös hakemaan, jos joku oli esimerkiksi iskenyt itseään kirveellä jalkaan. Hän saattoi silloin hakijoille sanoa: ”menkää vain kotiin, kyllä se on jo lakannut vuotamasta”.²⁸

Hammassärkyjä pyrittiin parantamaan eri noitamenoin. Peräseinäjoen Kihniän kylän torpparin rouva, Nesteen Maija valmisti hammassärkyyn lääkettä ”suoloihin höpöttämällä”. Suolan hän sekoitti veteen ja kaatoi potilaan suuhun. Potilaan piti kuitenkin uskoa lääkkeen voimaan, jotta se auttaisi. Toisille Maijan kuuri oli avuksi. Jalasjärveltä saakka tultiin Maijaa tapaamaan ja hän sai noitakonsteistaan palkkaa.²⁹

Toinen vanha keino hammassärryn parantamiseksi oli vuolla tikkuja eri puolajeista ja tökkiä niillä särkevää hammasta³⁰. Keltikankaalla, Reijonkylässä oli eräs Talti-niminen isäntä, joka osasi parantaa ihmisiä eri taikakonstein. Eräs lapsi jolla oli valkoinen kielenpää parannettiin juottamalla maitoa, joka virutettiin vikateenterää pitkin.³¹

Eläinlääkäreitä ei siihen aikaan ollut, mutta maaseudulla oli jatkuva tarve eläinten parantajille. Tämä houkutteli monia kokeilemaan eläinten parantamista. Esimerkiksi Lapualainen Matti Hautala³² osaksi pakosta ja osaksi kiinnostuksesta alkoi parantamaan elikoita, muttei varsinaisesti taikonut. Jos kyseinen parantaja onnistui työssään, niin hänen maineensa kiersi, ja hän sai lisää

toimeksiantoja. Kykenemättömän parantaja urakehitys ei ollut kovinkaan pitkä.

Eräässä Viitalan kylän talossa oli sairas varsa. Tunnettu viulunsoittaja ja tietäjä Elias Nieminen sai kuulla varsan sairaudesta. Elias tuli tallille ja esitti asiansa isännälle, joka ei uskonut Eliaksen kykyihin, mutta antoi hänelle luvan yrittää. Elias suoritti tallissa jonkun taikuuden, hän puri hammastaan, haki ohraa pellolta ja höpötti taikasanoja. Eliaksen taika toimi, sillä varsa parani lähes heti hänen lähdettyään.³³ Eliaksella oli myös erikoinen tapa säilyttää joulupöydän alla kauralla täytettyä kiulua. Vierailijat ymmärsivät, että kyseessä oli jokin jouluun liittyvä taika.

Aiemmin mainittu lapualainen Erkin Maija oli myös parantaja. Maija teki kasviksista lääkeaineita ja vahvisti niitä loitsuilla. Kerran Maija paransi raivohullun miehen, joka tuotiin köytettynä Maijan eteen. Hän oli tokaissut: ”mitä te pidätte häntä köytettynä, päästäkää mies irti” ja mies oli vapauduttuaan lauhkea kun lammas.³⁴

Taikakeinoja ja enteitä.

*Vanhemmilta kuulin ja omin silmieni näin kun oli vielä sellaisia muumuja ja oli vanhempiakin miehiä jotka uskoivat taikauskoon ja temppuiluun.*³⁵

Taikuutta eivät harrastaneet vain noidat, vaan lähes jokainen eteläpohjalainen kokeili elämänsä aikana jonkunmoisia taikakeinoja. Pahamaineisimpia olivat trullit. Karjaonneen liittyvät taikat olivat tavallisia varsinkin tärkeiden ajankohtien yhteydessä, esimerkiksi kun karjaa päästettiin kevätlaitumille. Eräs taika oli irrottaa pari viikatetta varresta. Yksi teristä laitettiin navetan ovenkynnyksen sisäpuolelle ja toinen ulkopuolelle. Jos viikatteen eivät kaatuneet lehmien kulkiessa kynnyksen yli, niin ei niille myöskään koitunut kesällä mitään pahaa.³⁶

Muitakin taikoja käytettiin. Peräseinäjoella asuva nainen kertoi, miten hän nuoruudessaan näki, kuinka eukko, joka kuljetti lehmää sonnin luokse, kiipesi ennen toimituksen alkua lehmän selkään ja puri oman essunsa läpi tätä selkärankaan. Tällä tempulla hän varmisti että lehmä tuli tiineeksi.³⁷

Eräs taika, johon turvauduttiin vasikan synnytyksen yhteydessä, oli laskea hieman emän maitoa kolmen päreen oksanreikien läpi. Tällä uskottiin oleva vasikkaa vahvistava vaikutus.³⁸ Toinen yleinen taika oli juhannusyönä kulkea naapurin vainiolle ja kerätä lakanaan kastetta. Rievusta väännetty vesi juotettiin omalle karjalle. Tällä keinolla siirrettiin kasvuvoima omille elikoille.³⁹ Tätä taikaa harrastivat sekä miehet että naiset. Nurmosta kerrottiin 1800-luvun keskivaiheilla eläneestä, hyvin taikauskoisesta Pentinmäen Simpasta, jonka naapurit näkivät juhannusyönä suorittamassa tätä kastetaikaa.⁴⁰ Tärkeitä toimituksia, kuten voin kirnuamista sekä

leipomista, pyrittiin myös taikakeinon edistämään. Trulli saattoi leikata nahanpalan naapurin lehmän hännästä, joka kurnun pohjaan naulattuna edisti voionnea.

Käpylän sisaruksilla Peräseinäjoella oli erityinen leivontataika. Juurileipien nostattamiseen käytettiin ennen kaljasakkaa. Kaljasakalla täytettyä pulloa kierrettiin miehen housujen lahkeiden läpi myötäpäivään ja luettiin samalla taikasanat. Toimitus toistettiin vielä toiseen suuntaan. Taikaa käytettiin, koska hiivaa jouduttiin usein hakemaan kaljaa äskettäin panneelta naapurilta, ja silloin antajan kateus saattoi tulla hiivan mukana. Taialla saatiin kateus palautettua ja leivänpaisto onnistumaan. Taika piti toteuttaa salassa, mutta tapauksen nähnyt kertoja, joka oli tuolloin vielä utelias lapsi, näki naapurin suorittavan tätä toimitusta. Kotona hän kertoi näkemästään ja vanhemmat kielsivät häntä puhumasta muille siitä, mitä hän oli naapuritalossa nähnyt.⁴¹

Metsästäjillä oli monia keinoja taata pyyntionni. Aution paappa Nurmossa oli tunnettu metsästäjä ja tietäjä. Hän ei ampunut vaan pyydysti pauloilla ja pöntöillä. ”Sillä on eri onni sillä paapalla”, sanoivat muut. Paapa lähti pyydyksille pieni kirves mukanaan ja hurstipussi olalla. Hän ei kävellessään pyydyksille katsonut taaksensa ollenkaan, muuten pyydykset olisivat olleet tyhjät.⁴²

Käärmeillä on ollut vankka rooli taikuudessa, sillä se ne on koettu voimallisina eläiminä, joilla on kyky liikkua alamaailmassa. Käärmeitä pelättiin, varsinkin niiden puremaa. Pelosta huolimatta luultiin, että omalta pihalta tapettu käärme tiesi huonoa onnea. Tunnetaan myös tarinoita, joissa tuvan kivijalassa asuvia käärmeitä vaalittiin ja näille tarjottiin jopa maitokulhoa. Noita saattoi myös valjastaa käärmeen tekemään pahaa jollekin henkilölle. Nurmon Reijonkylän Taltinimisen isännän sanottiin osaavan taikoa. Kerran pari vierailijaa eivät antaneet isännälle ryyppyä ja kiivastuksissaan isäntä manasi esille käärmeen, joka luikerteli tiellä miehiä vastaan. Miehet onnistuivat kuitenkin tappamaan käärmeen, joten siitä ei ollut heille vahinkoa.⁴³

Kyykäärme oli voimallinen eläin, jolla oli yhteys aliseen maailmaan. Kuva Marcus Lepola 2020.

Käärmeen tappaminen koettiin vaaralliseksi toimenpiteeksi, sillä siitä saattoi käärmeen tappajaan tarttua paha onni. Jos käärmeestä oli kuitenkin päästävä pysyvästi eroon, piti lausua ”Käärmeheen sanat”, jotta käärme ei pistäisi tai muulla tavoin tuottaisi vahinkoa tappajalleen.

*Pidätä pirun ajohevonen että minä saan suitteet suuhun ja kriimun päähän.*⁴⁴

Kastamattomat pienet lapset saattoi piru viedä. Niitä suojeltiin eri taikakeinon. Yksi tapa oli laittaa kehtoon Raamattu lapsen pään alle.⁴⁵ Asumukset olivat talon haltian valvonnassa. Uskottiin, että tämä haltia oli henkilö, joka ensimmäisenä oli sytyttänyt tulen kyseisen talon tulipesään. Tästä ihmisestä tuli kuoltuaan henkiolento, joka jäi taloon ja näyttäytyi välillä asukkaille, varsinkin jos jotain poikkeavaa oli kohta tapahtumassa. Erään kuvauksen mukaan ihmishahmoisen haltian tunnistaa siitä, että suusta tulee sinistä savua⁴⁶.

Enteitä ja näkyjä saattoi jokainen nähdä, vaikkakin toisilla saattoi olla paremmat kyvyt enteiden näkemiseen kuin muilla. Mikäli halusi vilkaista tulevaisuuteen, niin piti valita oikea ajankohta sekä osata tilanteen nähden oikea taika. Monet näistä taioista liittyivät parisuhteisiin, esimerkiksi tulevan sulhasen näkeminen jonkun taikakeinon avulla kiinnosti erityisesti naimaikäisiä tyttöjä.

Kuoleman enteet olivat yleisiä, kuolema on hyvin voimallinen asia ja uskottiin, että tämän tapahtuman edeltä kulki enne, jonka henkilö itse tai joku hänen läheisistään saattoi nähdä tai tuntea. Tätä

nimettiin ”kuoleman-naamiksi”. Eräs alavutelainen kertoi tapauksesta, kun hänen veljensä oli palannut yöllä kotiin tansseista ja astunut pimeään tupaan. Perheessä oli 80-vuotias mummo, joka makasi ovenviereisessä sängyssä. Kun veli kulki mummon ohi, hän näki pimeässä, miten pieni liekki nousi kellarista ja lepatti oudosti lattian päällä. Veli ajatteli, että joku perunanhakija on unohtanut kellarinportaille palavan kynttilän ja avasi kellarinluukun, mutta ei havainnut jälkeäkään palaavasta kynttilästä. Seuraavana aamuna, kertoja itse, joka oli tuolloin vielä pieni tyttö, meni kellariin hakemaan äidille aamiaisperunoita. Hetken päästä mummo nousi sängystä, mutta astuikin vahingossa avoimesta kellarinluukusta. Mummo loukkaantui pahoin kaatuessaan kellariin ja kuoli muutamassa päivässä.⁴⁷

Ojutkankaan Jussi Lapualla oli tietäjä, joka ennusti talvisodan päättymisen, mutta ennustus heitti päivällä. Hän sanoi myös, että hän ei tule näkemään sitä ja kuolikin muutamia päivä ennen sodan päättymistä.⁴⁸ Enteillä ja taikuuksilla on myös narrattu ihmisiä, varsinkin lapsia saatettiin leikkimielisesti puijata hakemaan kiven saunaan kiukaalta, koska silloin he näkisivät ihmeitä. Eräskin Nurmolaan tyttö kokeili sitä, mutta sain siitä vain nokiset kädet ja likaisen esiliinan. Muita ihmeitä hän ei nähnyt.⁴⁹

Unista saattoi ennustaa kuolemaa. Eräs mies kertoi talvella, että hän unissaan takertui tuuleentuneeseen kauraan eikä päässyt siitä irti. Kesällä hän sairastui ja sanoi: ”*kyllä vissiin on näin että takerruin siihen tuullantuneeseen kauraan*”, ja kuoli pian sen jälkeen.⁵⁰

Loppusanat

Nämä tarinat edustavat vain pientä osaa kansanperinteen arkiston sisältämistä kertomuksista, mutta ne kertovat taikauskoon ja noituuteen liittyvän kulttuuriperinteen rikkaudesta Etelä-Pohjanmaalla. Tämä artikkeli on tuotettu osana ”Tulevaisuuden kulttuuriperintö moniäänisesti oivaltaen”-hanketta.

Lähdeluettelo

¹ Tampereen yliopiston Kansanperinteen arkiston ääninauhat, Y- ja A-K –merkinnällä alkavat sarjat.

² Y 01162 /1969, Peräseinäjoki Seppälä, Amanda o.s. Aho; s. 21.3.1891 Jalasjärvellä

³ Wasa Nyheter 09.04.1899 NO 81.

⁴ Y 00465 /1967. Nurmo; Latikka Uitto o.s. Vierikko, Tyyne Maria; s. 8.9.1908 Jalasjärvellä.

⁵ <http://noidankoto.blogspot.com/2015/03/paasiaisviikon-taikoja-kaikille.html> Retrieved 14.3.2023.

⁶ Y 01219/1969 Peräseinäjoki, Pastonkylä Kallio, Alpo Armas, s. 2.3.1913.

⁷ Y 01568 /1969. Nurmo Mäki-Rintala, Eeti; s. 1892.

⁸ Svenska akademiens ordbok. https://www.saob.se/artikel/?unik=B_2931-0032.0635-0002.

-
- ⁹ Wikipedia – Bjära. <https://sv.wikipedia.org/wiki/Bj%C3%A4ra>. Retrieved 05.03.2023.
- ¹⁰ Ibid.
- ¹¹ Y 01219/1969 Peräseinäjoki, Pastonkylä. Kallio, Alpo Armas, s. 2.3.1913.
- ¹² SLS K860 5. Käärme juo maitoa. Kruunupyy. SLS – Finlands svenska folkdiktning II3.2. Mytiska sägner 2. s.624.
- ¹³ Sisämaa-Laatokka 11.10.1947 NO 232.
- ¹⁴ Y 01563 /1969, Nurmo Martikkala, Lauri; s. 1899.
- ¹⁵ Ibid.
- ¹⁶ Ibid & 1899 & Alanen, Aulis 1947. Lapuan Noidat. Kytösavut III. Etelä-Pohjanmaan Maakuntaliiton julkaisu.
- ¹⁷ Länget.
- ¹⁸ Y 00430 /1967. Nurmo Ritari, Mikko; Iisakinpoika s. 5.5.1897.
- ¹⁹ Y 01205/1969, Peräseinäjoki. Salo, Hilma Eveliina, s. 1.1.1891.
- ²⁰ A-K 1228 / 1967 Nurmo, Knuuttila, Heikki Kustaanpoika; s. 28.1.1897.
- ²¹ Y 01565 /1969, Nurmo Martikkala, Eeli; s. 1899.
- ²² Y 01206/1969, Peräseinäjoki, Pastonkylä. Pasto, Saimi Susanna o.s. Teerisalo, s. 25.3.1891.
- ²³ Y 01565 /1969, Nurmo Martikkala, Eeli; s. 1899.
- ²⁴ Y 01210/1969 Peräseinäjoki. Rintamäki, Eemeli, s. 7.11.1892 Nurmossa.
- ²⁵ A-K 688/1962. Ylistaro Toppari Emmi; s. 1879.
- ²⁶ A-K 2854/1973 Karijoki; Ylikylä, Tuominiemi. Fredrik, "Freska"; s. 23.10.1893 Karijoella.
- ²⁷ AK/3952. Evijärvi. Kultalahti, Aleks; s. 20.12.1903.
- ²⁸ AK/1203 /1967 Virrat. Keskinen Väinö; s. 15.6.1908 Amerikassa, muuttanut 5-vuotiaana Virroille.
- ²⁹ Y 01209/1969 Peräseinäjoki, Kihniä. Kalliokujala, Maria Aliina o.s. Tuisku, s. 2.12.1881 Jalasjärvellä.
- ³⁰ Y 00430 /1967. Nurmo Ritari, Mikko; Iisakinpoika s. 5.5.1897 Nurmossa.
- ³¹ Ibid.
- ³² Y 01564 /1969, Nurmo Martikkala, Lauri; s. 1899.
- ³³ Y 01547 /1969. Nurmo. Mäki, Sofia Kustaantytär o.s. Koskinen; s. 29.12.1897.
- ³⁴ Y 01565 /1969, Nurmo Martikkala, Eeli; s. 1899.
- ³⁵ Y 01210/1969 Peräseinäjoki. Rintamäki, Eemeli, s. 7.11.1892.
- ³⁶ Ibid.
- ³⁷ Y 01206/1969, Peräseinäjoki, Pastonkylä. Pasto, Saimi Susanna o.s. Teerisalo, s. 25.3.1891.
- ³⁸ AK/3952 Evijärvi. Kultalahti, Aleks; s. 20.12.1903.
- ³⁹ Y 01206/1969, Peräseinäjoki, Pastonkylä. Pasto, Saimi Susanna o.s. Teerisalo, s. 25.3.1891.
- ⁴⁰ Y 01568 /1969 kasetti 28: Nurmo Mäki-Rintala, Eeti; s. 1892.
- ⁴¹ Y 01210/1969 Peräseinäjoki. Rintamäki, Eemeli, s. 7.11.1892.
- ⁴² Ibid.
- ⁴³ Ibid.
- ⁴⁴ Y 01565 /1969, Nurmo Martikkala, Eeli; s. 1899.
- ⁴⁵ A-K 161/1956 Alajärvi; Korteperä Laukkala, Miina; s. 1881.
- ⁴⁶ Y 01547 /1969. Nurmo. Mäki, Sofia Kustaantytär o.s. Koskinen; s. 29.12.1897.
- ⁴⁷ Ibid.
- ⁴⁸ Y 01563 /1969. Nurmo Martikkala, Lauri; s. 1899.
- ⁴⁹ Ibid.
- ⁵⁰ Y 01566 /1969 Nurmo Martikkala, Eeli; s. 1899.